

De Stem van de Stilte: de wereld achter het werk

deel II: analyse van de tekst van de Stem

– Ingmar de Boer

Dit is het tweede deel van een artikel naar aanleiding van het feit dat 120 jaar geleden *De Stem van de Stilte* geschreven werd.

Ingmar de Boer is sinds 1989 lid van de TVN, en heeft ongeveer 18 jaar lang deelgenomen in de Rotterdamse loge, waarvan geruime tijd in het logebestuur. Hij woont en werkt sinds februari 2008 op het Internationaal Theosofisch Centrum en is nu lid van de Naardense Annie Besant Loge.

In het eerste deel van dit artikel hebben we de totstandkoming bekeken van *De Stem van de Stilte*, (hierna “de Stem”). We hebben vluchtig bekeken of er misschien sprake kan zijn geweest van een proces van geïnspireerd schrijven. Als we er vanuit gaan dat de tekst van de Stem niet het creatieve product is van de geest van HPB zelf, hetgeen ze ook stellig beweert, blijft de vraag prangen waar we dan precies naar een originele tekst zouden moeten zoeken. Om wat dichterbij te komen bij een antwoord op deze vraag kunnen we proberen in kaart te brengen waar de Stem eigenlijk over gaat, en waar de thema’s en gebruikte terminologie vandaan komen.

In het eerste deel hebben we vervolgens de tekst ingedeeld in 39 korte verhandelingen met elk een eigen afgerond thema. We kunnen nu de in de tekst gebruikte technische termen bij elk van deze stukken gaan invullen, met het doel een beter beeld te krijgen van de denkwereld van

	Korte verhandelingen	Afor.	Noten	Technische termen	Context
Voorwoord					
1	Het verslaan van stem van het verstand, het horen van de stem van de stilte	1-15	1-4	Boek van de Gulden Voorschriften, goeroe, ten noorden van de Himalaya, Boek van Dzyan, Paramartha, Naganjuna, Naga's, arhat, Dnyaneshvari, Arjoena, Krishna, yogi, Oepanishaden, Gaulama Boeddha, Arjers, Tibet, Anyasanga, beschouwende scholen, mahayana, yogacharya, Senzar, lug, voor-Boeddhistisch, Zelf, ZELF, Kalha Upanishad, Sultra Nipata, Bhagavad-Gita, Hoger Zelf	hindoeïsme, hīnayāna, Tibetaans boeddhisme, mahāyāna, mādhymikā-en/of yogācāra, moderne theosofie
2	De grote misleiding	16-21	5-13	EGO, aum, Ziel, Menselijk Ego, manas, Menselijke Ziel, mahā-maya, sakkajyaditthi, ditthi, sat, kaya, atavada, Zelf, ZELF, latvajnani, tatva, kala hansa, Nadabindupanishad, hansa, archa maira, anusvara, eeuw van Brahma, kalpa, aum, karma	hindoeïsme, hīnayāna, moderne theosofie
3	De drie hallen	22-31	14-19	drie hallen, mara, avidya, hal van lering, proefleerlingschap, akshara, karma, goeroe, maya, jagrat, svapna, susupti, yogi, tunya, loka's, kala hansa	hindoeïsme (mīmāṃsā)
4	De hal van wijsheid en de toestand daarna	32-40	20-25	hal van wijsheid, mara, maya, wereldmoeder, hemelloper, goeroe, āgnyana, jnana, Māra, asura, brahmapoort, kundalini, buddhi, atma, keshara, Dhyaneshtvari	hindoeïsme
5	De zeven geluiden	41-50	26-28	dhyant's, Hoger ZELF, brahman, atman	hindoeïsme, moderne theosofie
6	Het verslaan van het maanlichaam	51-58	29-32	maanlichaam, geest-lichaam, lanoe, kundalini, kamisch, kama rupa, manasa rupa, astraal, Ego, lāger manas, kundalini, lōhtatisch, Krishna, Dhyaneshtvari	hindoeïsme, moderne theosofie
7	Mededogen	59-62	33	Boeddha, arhat, bodhisattva	mahāyāna
8	Het uitroelen van begeerte	63-75	34	lanha, karma, lanoe, mara	boeddhisme
9	Het achtvoudige pad van yoga: de kind-toestand; het tweede stadium, het zesde stadium (dhāranā), het zevende (dhyāna) en het achtste, samādhi	76-89	35-42	akasha, dharana, maya, upadhi, dhyana, samadhi, anahad-sabd, raja-yoga, chela, Boeddha, lahaagata, prajna, saivā's, Siva, upadhi, mahatma, raj yogi, pratyahara, sanyama	hindoeïsme, šaivisme, boeddhisme, mahāyāna
10	De vijf belemmeringen, de vier edele waarheden, Māra, uitleiding van fragment I	90-100	43-45	ZELF, lanoe, vijf belemmeringen, vier waarheden, mara, T'si, tau, samadhi, Om lat sat, ku, tu, mu, Mara, maha mara, karma	hindoeïsme, boeddhisme, Chinees boeddhisme, moderne theosofie

Korte verhandelingen		Afor.	Noten	Technische termen	Context
11	De twee paden	101-108	46-48	leraar van mededogen, kandidaat, perfecties, deugden, verborgen hart, alaya, Boeddha, leer van het harroog, tsung-men, Kiau-men, Bodhidharma, dhyanaricht-en-leer, Nagajuna, medhyamika	mahāyāna, mādhyanikā, vajrayāna, chinees boeddhisme, ch'an/zen vajrayāna, mahāyāna, moderne theosofie
12	Hoe wijsheid te verwerven?	109-119	49-55	lanoe, leer van het oog/hart, diamantziel, maya, SAT, boeddha, ZELF, Vairasattva, Boeddha, Vajradhara, Adi-Boeddha, Shin-Sien, EGO, arhat	hindoëisme
13	De leer van het hart	120-128	56	leer van het hart, wiel van de wet, karma, amrita, arhan, tirthika, brahmaan, Ego, dhama, bodhi, Rathapala, arhat, Rathapala Sūtrasanne	boeddhisme, moderne theosofie
14	Onverzettelijkheid	129-142	57-87	yogi van de lijdcirke, leeuw van de wet, aranyaka, Julia, nirvana, deva's, boeddha, nirmanakaya, sambhogakaya, dharmakaya, shangna, Hoger Zelf, schaduw, EGO, planeetgeest, manas, Ego, manasaputra, shangavesu, Rajagrha, arhat/arhan	boeddhisme, paramitavyāna, prasaṅga (mādhyanikā)
15	Het open en het verborgen pad	143-147	68-69	open/verborgen pad, boeddha's van mededogen, leer van het oog/hart, Voorschriften van de Prasanga-school, paramitapad	Tibet
16	De vrucht en het pad	148-154	70	neofiet, Migmar, Lhagpa, Nyima, kalpa, karmische wet, lanoe	Tibetaans boeddhisme
17	De neofiet als planeet	155-158	71	kandidaat, de Wet, Shakya-Thub-pa, srolapatti, siddhi's, Boeddha, deva, nirvana	moderne theosofie
18	Trois en nederigheid	159-163	72	Goddelijke, Lager/Hoger zelf, ZELF, Zelf	mahāyāna
19	Hoger en lager zelf	164-170	73	tirthika, amrita, arhan, lanoe, nirvana, bodhisattva, shangna-plant, Hoger Ego	mahāyāna
20	De arhat	171-178	74-79	open/verborgen pad, nirvana, arhan, karma, dharmakaya, paranirvanisch, kalpa, sanyak sambuddha	mahāyāna
21	Het pratyekabuddha- en bodhisattvapad	179-188	80-82	pratyekabuddha, Om vajrapanti hum, bodhisattva, dharmakaya, nirvana, noordelijk boeddhisme	mahāyāna
22	Uitleiding van fragment II	189-195	83		

Fragment II, De twee paden

Korte verhandelingen	Afor.	Noten	Technische termen	Context
23 Dhyana en paramitā's	196-205	84-89	Upadya, groter yana, sravaka, samtan, leer van het oog, dhyana, paramitā's, bodhi, prajna, diamanten wil, gnyana, narjol, gotrabhu-gnyana, gnyana-dassana-suddhi, yana, mahayana, hinayana, sru, sramana's, srama, akousitiko, asketia, paramitā's, srotapatti, nirvana, sakridagamin, anaqamin, rahat/arhat, samadhi, sowan, sakradagamin, anagami, arya, srotapanna, sagardagani, anaganini, arhan	mahayana, vajrayana
24 De zeven poorten	206-216	90	lanoe, poort, dana, shila, kshanti, viraga, virya, dhyana, narjol, sat, prajna, bodhisattva, dhyani's, paramitā's, nirvana	boeddhisme, mahāyāna, yogācāra
25 Broeders van de schaduw	217-227	91-94	ZELF, alaya, antaskarana, dhama, lanoe-sravaka, upadya, broeders van de schaduw, dad dugpa, universele ziel, atman, manas, kama-rupa, kung, bhons, dugpa's, roodkappen, Klein Tibet, Bhutan, tantrika's, geelkappen, najjors	Tibetaans boeddhisme, yogācāra, moderne theosofie
26 De eerste poort	228-232		dana, amitabha, bodhisattva, bodhi	boeddhisme, mahāyāna
27 De tweede poort	233-237	95-96	shila, kshanti, dorje, mara, viraga, vajra, dragshed, mudra, bhons, dugpa's, geelkappen, gelugpa	boeddhisme, Tibetaans boeddhisme, vajrayana
28 De derde poort	238-241		kshanti	boeddhisme
29 De vierde poort	242-245	97	maya, antaskarana, ahankara	hindoïsme
30 Het eeuwige	246-251	98-100	tathagata, viraga, alaya, mara, lha-nta-yin, mahayana, pramithasatya, samvritsasatya, satya, samvriti, madhyamika's, yogacarya's, pankalpita	mahāyāna, Tibetaans boeddhisme, yogācāra
31 De middelste poort	252-255			
32 De tathāgata	256-265	101-102	marā, maya, lanoe, dhyen marga, diamantziel, paramantha, svasamvedana, Vajradhara, dhyani-boeddha's	boeddhisme, vajrayana
33 Meditatie	266-268		Bhagavad Gita	hindoïsme
34 De strijd	269-276	103-104	deva, ZELF, Boeddha, nirmanakaya, bodhisattva, dharmakaya, paranirvana, prujpai-ku	hindoïsme, mahāyāna, moderne theosofie
35 De vijfde, zesde, zevende poort	277-280	105	poorten, dhyana, bodhi, prajna, alman, pad van horen/zien, tikksha, narjol, raja yoga	hindoïsme, boeddhisme, yogācāra
36 Het zevende pad	281-294	106-111	sowani, Brahm, Indra, Sumeru, Amitabha, bodhisattva, drie wereldten deva, alaya, narjol, verborgen pad, kalpa, sowan, dhyani, srotapati, manvanara, Meru, parabrahman, bodhisattva, Kwan shi yin, Tashishi, yogi, nirmanakaya	boeddhisme, mahāyāna, yogācāra
37 De srotapatti	295-302	112-114	sowan, srotapatti, marga, mara, dhyana-pad, arhat/arhan, aryahatapad, klesha, tarha, alaya, aryanapad, boeddha's van volmaaktheid	boeddhisme, yogācāra
38 De bodhisattva	303-310	115-117	Om arhat, nirvanisch pad, dhama, boeddha, thegpa chempoido, mahayana soetra, invocaties van de boeddha's van mededogen, aryanapad, srotapati, bodhisattva, de stroom overgaan, dharmakaya, sambhogakaya, nirvani, nirmanakaya, boeddha van mededogen, tathagata, Gautama Boeddha	mahāyāna, Tibetaans boeddhisme
39 Uitleiding fragment III	311-316	118-120	overwinnaar, myalba, van de overkant, arhan, avichi, nirvana	mahayana, Tibetaans boeddhisme

Fragment III, De zeven poorten

de Stem. Zo komen we tot het volgende overzicht, aan de hand waarvan we ons onderzoek kunnen voortzetten.

De technische termen

In de eerste kolom van deze tabel zien we weer de indeling in voorwoord plus de drie fragmenten. In kolom 2-5 zien we de 39 geïdentificeerde korte verhandelingen, elk met hun thema, en de nummers van de aforismen uit de Nederlandse editie en de noten die daarbij horen.¹⁵ In kolom 6 vinden we bij elk van de verhandelingen de technische termen die in de aforismen worden gebruikt, gevolgd door de termen die voorkomen in de bijbehorende noten. In de laatste kolom vinden we hierbij een aanduiding van de verschillende denkrichtingen waaruit de technische termen afkomstig zijn. Sommige termen zijn uiteraard in meerdere van deze denkrichtingen onder te brengen, terwijl andere uniek zijn voor één bepaalde richting. Deze laatste zijn voor ons natuurlijk het meest interessant, omdat we daarin directe aanwijzingen kunnen vinden omtrent de denkwereld van de Stem.

De denkrichtingen die we vinden in de laatste kolom, vallen grofweg uiteen in drie hoofdrichtingen, te weten het hindoeïsme, het boeddhisme, en “moderne theosofie”. De theosofie had ten tijde van het schrijven van de Stem al enigszins een eigen vaktaal ontwikkeld, die vooral gebruik maakt van oosterse termen, maar waarin ook veel begrippen voorkomen uit de westerse filosofie (geest, ziel, Ego, etc.) en natuurwetenschappen (aether/ether, materie, fysiek, etc.) en het westerse occultisme (astraal, aura, etc.), en termen die door HPB of andere theosofen zijn geïntroduceerd. De begrippen Zelf en Ego worden nu ook buiten de theosofie veel gebruikt, bijvoorbeeld in bepaalde richtingen van de psychologie, maar de

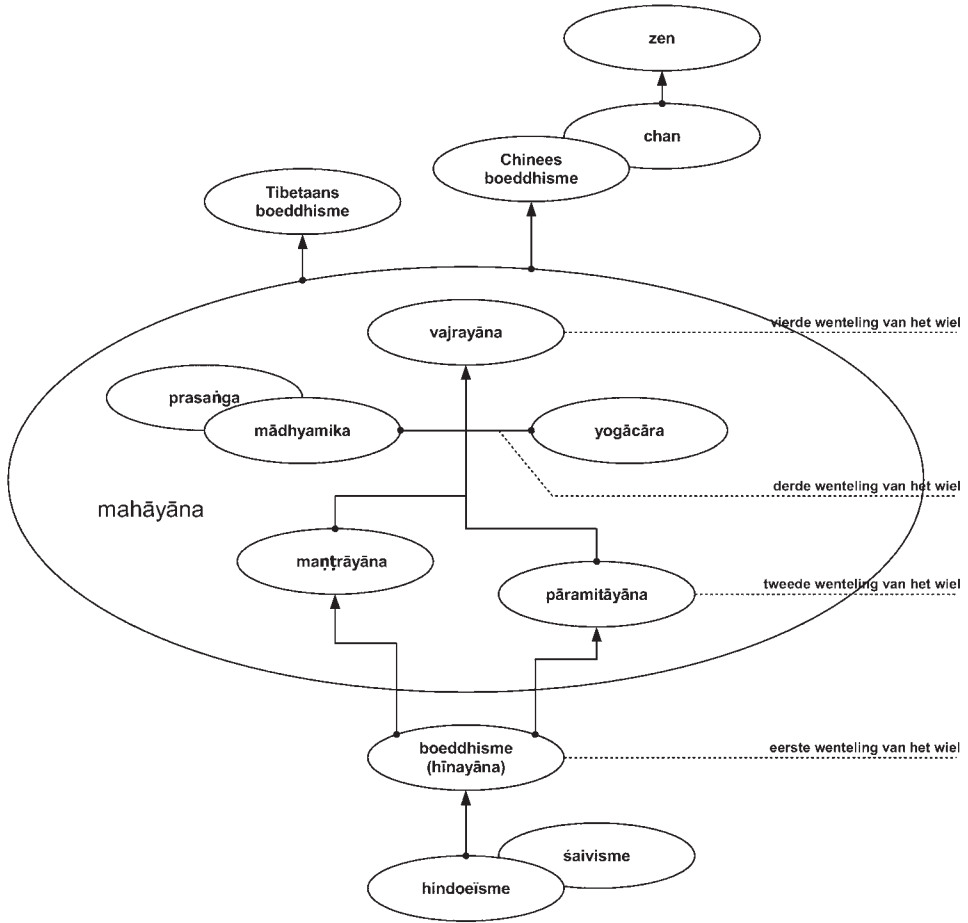
psychologie als wetenschap ontstond nagenoeg parallel met de theosofische beweging en daaraan konden theosofen ze dus nog niet hebben ontleend. Voor het gemak scharen we die termen hier onder de noemer “moderne theosofie”. Overigens, de verwijzingen naar maçonnieke symbolen laten we hier buiten beschouwing, aannemende dat deze niet met de brontekst te maken kunnen hebben.

Bij het verbinden van een denkrichting met een term moeten we, om een juist beeld te krijgen, bij elke term de meest ruime context kiezen waarbinnen de term voorkomt. Het hindoeïsme bijvoorbeeld, omvat een groot gebied waarbinnen veel verschillende subreligies bestaan. De meeste van de technische termen in de Stem zijn echter afkomstig uit het boeddhisme en omdat het boeddhisme is ontstaan in een samenleving waar op dat moment het hindoeïsme al in volle bloei was, vinden we de belangrijkste concepten uit het hindoeïsme ook terug in het boeddhisme. Het noordelijke boeddhisme, het mahāyāna-boeddhisme, is op zijn beurt weer ingebed in het boeddhisme als geheel en als we de structuur van deze steeds specifiekere denkrichtingen verder volgen, kunnen we op die manier een zo nauwkeurig mogelijk beeld vormen van de wereld achter de Stem.

In de tabel met technische termen kunnen we in totaal dertien verschillende denkrichtingen onderscheiden, die hieronder met hun onderlinge relaties in een diagram zijn gezet.

Het hindoeïsme

Aan de basis van het schema vinden we het hindoeïsme, waarbinnen het śaivismen een richting is waarin de god Śiva centraal staat. Dit laatste ontstaat pas ver na

het opkomen van het boeddhisme en wordt in de Stem slechts één keer genoemd in de noten. Het valt overigens wel op dat het hindoeïsme in onze tabel het meest voorkomt in het eerste fragment. De mantra aan het eind van het eerste fragment, “oṃ tat sat”, is de belangrijkste mantra van het hindoeïsme. Het thema van nāda, het geluidloze geluid, de “stem van de stilte”, is een thema dat oorspronkelijk uit het hindoeïsme (mīmāṃsā) komt en is overgenomen in de boeddhistische tantriek. De verbinding met de verschillende bewustzijnstoestan-

den, waakbewustzijn, droom, diepe slaap en de vierde toestand, en met de vier fasen van het woord AUM (of oṃ) zijn thema's die al in het hindoeïsme bestonden.

Het mahāyāna-boeddhisme

Het verschijnen van de Boedha Gautama rond 560 voor Christus markeert het begin van het boeddhisme. Deze eerste impuls wordt in het latere boeddhisme wel aangeduid als “de eerste wenteling van het wiel van dharma”. De voornaamste geschriften die hieruit voortkomen

werden samengebracht in de Tipiṭaka. De belangrijkste versie van de Tipiṭaka is de Pāli-canon, geschreven in het Pāli, een oude Indiase taal die ontstaan is uit een variant van het nog oudere Sanskriet. Deze Pāli-canon is gefixeerd in het jaar 250 voor Christus. De vier edele waarheden en het achtvoudige pad vormen de kern van dit oorspronkelijke boeddhisme dat later het hīnayāna-boeddhisme, of het zuidelijke boeddhisme zal worden genoemd.

Binnen het oorspronkelijke boeddhisme groeit rond 100 voor Christus een nieuwe impuls, de zogenaamde tweede wenteling van het wiel, waarin het begrip “leegte” (śūnyāta) centraal staat, en de relativiteit van dat wat vorm heeft. In de richting die hieruit voortkomt, vinden we de pāramitā’s, die in de Stem voorkomen in fragment III als de sleutels tot de zeven poorten. Er ontstaat een nieuwe verzameling geschriften in het Sanskriet, de prajñāpāramitā-literatuur, waartoe onder andere de bekende Hart-sūtra en Diamant-sūtra behoren. Deze richting wordt pāramitāyāna genoemd. In het pāramitāyāna vinden we ook het ideaal om in verlichte toestand de verlossing van alle levende wezens te willen bewerkstelligen, alvorens definitief toe te treden tot nirvāṇa. Deze toestand wordt genoemd de bodhisattva-staat en wordt wel gezien als het belangrijkste concept binnen het mahāyāna. Dit is ook het belangrijkste begrip in de denkwereld van de Stem.

Mādhyamika en yogācāra

Een derde impuls, aangeduid als de derde wenteling van het wiel van dharma, heeft het begin van zijn invloed rond 100 na Christus en heeft als centrale concept de absolute realiteit (paramārtha). Cruciaal voor deze derde wenteling is de Lotus-

sūtra (Saṃdhinirmocanasūtra), waarin onder andere de boeddha-natuur wordt gepresenteerd, de aanleg die in de aard van ieder mens aanwezig is om uiteindelijk tot een boeddha te kunnen worden. In het mahāyāna-boeddhisme ontstaan twee hoofdrichtingen, mādhyamika en yogācāra, met elk een verschillend standpunt met betrekking tot de absolute realiteit.¹⁶

De yogācāra’s stellen dat er geen basis van objectiviteit bestaat onafhankelijk van het bewustzijn van de waarnemer, maar dat de objectiviteit altijd in wisselwerking is met een subject. De absolute realiteit bestaat alleen waar die wisselwerking geheel ophoudt, in het universele zelf, door hen genoemd ālaya. Dit begrip ālaya is uniek voor het yogācāra-gezichtspunt.

De mādhyamika’s stellen daarentegen dat de absolute realiteit niet bestaat en dat we ons juist in het erkennen van de afwezigheid daarvan, bewust kunnen worden van de absolute realiteit. Objecten bestaan onafhankelijk van het bewustzijn van de waarnemer, maar bevatten geen absolute realiteit. De prasaṅga-richting binnen de mādhyamika zegt bovendien, dat bij analyse blijkt dat objecten helemaal niet bestaan, dus ook geen relatieve realiteit bevatten.

De belangrijkste denker in de mādhyamika-richting is Nāgārjuna, geboren rond 200 na Christus, in de tegenwoordige Indiase deelstaat Andhra Pradesh. Hij wordt gezien als degene die het probleem van de absolute en relatieve realiteit binnen het mahāyāna-boeddhisme onder de aandacht heeft gebracht.

De belangrijkste denker in de yogācāra-richting is Asaṅga, naar

schatting geboren rond 350 na Christus, in Puruṣapura, de tegenwoordige stad Peshawar in het noorden van Pakistan. Hij wordt algemeen gezien als de stichter van de yogācāra-school. Hij schreef onder andere de Yogācārabhūmi (een tekst over de stadia van het pad van bevrijding) en - geïnspireerd door Maitreya - de zogenaamde “vijf boeken van Maitreya” (Tibetaans byams pa'i chos lnga).

Zowel Nāgārjuna als Asaṅga wordt genoemd in het voorwoord van de Stem. In het voorwoord wordt verder gezegd dat de Gulden Voorschriften “gewoonlijk worden bewaard op de altaren van de tempels, verbonden aan de centra waar de z.g. ‘beschouwende’ of Mahayana (Yogacharya)- scholen gevestigd zijn.” Dit lijkt een concrete aanwijzing te zijn, die ons op het spoor zou kunnen zetten van de vindplaats van de Voorschriften.

Vajrayāna

Een vroege fase van ontwikkeling in het mahāyāna-boeddhisme is het vajrayāna, door sommigen bestempeld als een vierde wending van het wiel van dharma. Deze esoterische richting kenmerkt zich met name door het gebruik van technieken die het bewustzijn en zijn inhouden rechtstreeks beïnvloeden, waaronder het toepassen van mantra's, ritueel en symbolentaal, maṇḍala's en identificatie- en disidentificatietechnieken. Het vajrayāna bevat veel elementen van het sjamanisme, de religie die voor het ontstaan van het hindoeïsme en boeddhisme op het gehele Eurazische continent en ver daarbuiten in allerlei verschillende vormen heeft bestaan. Ook binnen het hindoeïsme, jainisme, taoïsme en het Japanse boeddhisme vinden we in meer of mindere mate nog trekken van het sjamanisme. Vajrayāna-boeddhisme bestaat zowel in de mādhyamika- als de yogācāra-

scholen, hoewel door oriëntalisten in de tijd van HPB - waarschijnlijk ten onrechte - met name yogācāra werd gezien als een mystieke richting.¹⁷

De allerhoogste Boedha (ādibuddha) heeft in de verschillende vajrayāna- inwijdingsscholen verschillende benamingen, maar de namen Vajradhara (drager van de diamant) en Vajrasattva (de diamantziel) zijn uniek voor het vajrayāna. Vajradhara wordt door HPB verbonden met “eerste aspect” en Vajrasattva met het tweede. In de Stem treffen we Vajrasattva, de diamantziel, aan in de veertiende korte verhandeling. In datzelfde gedeelte vinden we een andere verwijzing naar het vajrayāna, namelijk in de yogi van de tijdkring (“Time's Circle”). Hierin ligt een oppervlakkige verwijzing naar Kālacakra (letterlijk tijdkring), de voornaamste van de vajrayāna-scholen. Het concept van de ādibuddha is met name aanwezig in de Kālacakra-cultus. Behalve deze en nog enkele andere oppervlakkige verwijzingen is er inhoudelijk niet veel van het vajrayāna terug te vinden in de tekst van de Stem. Geen van de korte verhandelingen heeft een thema dat specifiek is voor het vajrayāna-boeddhisme.

In *De Geheime Leer* zegt HPB over ādibuddha: *[het] is een begrip dat werd gebruikt door Aryāsaṅgha in zijn Geheime verhandelingen, en tegenwoordig wordt gebruikt door alle mystieke noordelijke boeddhisten.*¹⁸ In de wetenschappelijke wereld is niets bekend over deze geheime verhandelingen van Asaṅga, waarover HPB spreekt, maar in de Indiase traditie wordt Asaṅga wel verbonden met de opkomst van het vajrayāna-boeddhisme, en wordt hij gezien als de auteur van de oudste tekst van de boeddhistische tantra's, de Guhjasamājatantra.¹⁹

Met betrekking tot het vajrayāna kunnen we verder nog opmerken, dat in *De Geheime Leer* de dhyāni-boeddha's een belangrijke plaats innemen. De oorsprong van dit concept lijkt te liggen in de Guhjasamājantra.²⁰ De dhyāni-boeddha's zijn echter zo populair geworden in het mahāyāna-boeddhisme, dat we eigenlijk niet kunnen zeggen dat het een concept is dat specifiek is voor het vajrayāna. In ons overzicht van de Stem komen deze slechts eenmaal voor (als “dhyāni's”). De term dhyāni-boeddha's, boeddha's van meditatie, is overigens vooral in gebruik is bij westerse onderzoekers. In plaats daarvan heten ze bijvoorbeeld in de Guhjasamājantra de vijf tathāgatha's: zij die de stroom zijn overgegaan, oftewel bevrijding hebben bereikt.

In de geschiedenis van de theosofie spelen de dhyāni-boeddha's een grote rol omdat ze de boeddhistische variant zijn van de zeven beginselen, die de ruggraat vormen van het theosofische gedachtegoed dat onder andere via HPB door de mahātma's naar voren werd gebracht. We kennen ze ook als de zeven stralen, de hemelse mensen, en de dhyān-chohans, de primordiale zeven, goddelijke zonen, planeetgeesten, rectorres mundi, elohim, aartsengelen, Iha, manasaputra's, agniṣvātā's, enzovoort. Dat het begrip van de dhyāni-boeddha's in de belevingswereld van de mahātma's een zekere rol moet hebben gespeeld, kunnen we ook afleiden uit de aanwijzing in HPB's beschrijving van de “tempel van de panchen lama”, waar ze naast de aanwezigheid van mahātma M., ook de mantra van de vijf dhyāni-boeddha's noemt, “om traṃ āḥ hrīḥ hūṃ”.²¹

Afsluitend kunnen we over het vajrayāna-boeddhisme zeggen: de denkwereld van de Stem vooronderstelt het bestaan

van de vajrayāna-traditie, maar is zelf niet een vajrayāna-geschrift.

Het Oostaziatische boeddhisme

Het boeddhisme is dan in het begin van de zesde eeuw door de monnik Bodhidharma naar China gebracht, van waaruit het mahāyāna-boeddhisme zich verder door Oost-Azië heeft verspreid. In China hebben zich een zestiental scholen ontwikkeld, waarvan er veertien worden ingedeeld in twee groepen van zeven, de exoterische en esoterische scholen, de jiào mén en zōng mén, die model staan voor HPB's leer van het oog en de leer van het hart, de “twee paden”, in de Stem gespeld als kiau men en tsung men.²² HPB baseert zich wat betreft het Chinese boeddhisme met name op het werk van Edkins. De zōng mén, de esoterische of “contemplatieve scholen”, door HPB genoemd in het voorwoord van de Stem, worden door Joseph Edkins gezien als vertegenwoordigers van de leer die door Bodhidharma naar China werd gebracht.²³ HPB noemt deze richting de dan, dzyān of zen, of kortweg “esoterisch boeddhisme”.

In de Stem vinden we een aantal termen uit het Chinese boeddhisme. De spelling daarvan komt overeen met die in het werk van Edkins. Steeds gaat het echter om concepten die ook al in het eerdere boeddhisme voorkomen, afgezien van de jiào mén en zōng mén. Het Oost-aziatische boeddhisme wordt verder alleen aangestipt. Er komen dus verder in de Stem geen concepten voor die specifiek zijn voor deze vormen van boeddhisme, maar het gebruik van de Chinese begrippen doet wel vermoeden dat het gedachtegoed van de Stem tenminste ook in China een voedingsbodem moet hebben gehad.

(wordt vervolgd)

Noten bij deel II

15. Blavatsky, H.P., *De Stem van de Stilte*, Stichting Theosofie e.a., 1982
16. Chatterjee, Ashok Kumar, *The Yogācāra Idealism*, Motilal Banarsidass, Delhi, 1975, p. 26
17. Slagintweit, Emil, *Buddhism in Tibet*, Truebner, London, 1863, p. 47
18. Blavatsky, H.P., *The Secret Doctrine*, Theosophical University Press, Pasadena, CA, 1977 (facs. repr. of 1st ed.), vol. I, p. xix, [it] is a term used by Aryāsan̄gha in his *Secret treatises, and now by all the mystic Northern Buddhists*.
19. Bhattacharya, Benoytosh, *Guhyasamaja Tantra, or Tathagataguhyaka (Sriguhyasamajatantram)*, Oriental Institute, Baroda, 1931, p. xxxiv
20. Bhattacharya, Benoytosh, *An Introduction to Buddhist Esoterism*, Motilal Banarsidass, Delhi, 1980, p. 62
21. Cranston, S., *Helena Blavatsky, stichtster van de moderne theosofische beweging, Het bijzondere leven en de invloed van -*, Theosophical University Press, Den Haag, 1995, p. 97
22. Edkins, Rev. Joseph, *Chinese Buddhism (Historical, Descriptive and Critical)*, Motilal Banarsidass, Delhi, 1996, p. 160-174
23. *Ibid.*, p. 85

ཨོ་བ་རྒྱ་པ་ནི་རྒྱུ།